

4. McQuillan, K. The evolution of religious differences in fertility: Lutherans and Catholics in Alsace, 1750-1860 / K. McQuillan / Religion and the decline of fertility in the western world. – Dordrecht, 2006. - P. 133-146.
5. Рашин А.Г. Население России за 100 лет (1811-1913 гг.). Статистические очерки / А.Г. Рашин. – М., 1956. – 352 с.
6. Сифман Р.И. Динамика численности населения России за 1897-1914 гг. / Р.И. Сифман / Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР. – М., 1977. – С. 62-82.
7. Немцы России: населенные пункты и места поселения: энциклопедический словарь / Сост.: В.Ф. Дизендорф. – М., 2006. – 472 с.
8. Метрична книга парафії Фрейденталь, Російський державний історичний архів (далі – РДІА), Ф.828, Оп.14, Спр. 2; 5а; 9; 10; 13; 15; 17; 18; 21; 31; 34; 37; 43; 47; 50; 54; 59; 62; 71; 78; 79; 84; 92; 96; 99;
9. Метрична книга парафії Фрейденталь, РДІА Ф.828, Оп.14, Спр. 107; 116; 120; 131; 135; 154; 155; 169; 170; 174; 176; 182; 194; 199; 201; 202; 210; 213; 216; 219.
10. Метрична книга парафії Миколаївка, ДАОО Ф.894, Оп.1, Спр. 2; 5; 10; 11; 18; 23; 25; 28; 34; 38.
11. Stumpp C. Die Auswanderung aus Deutschland nach Rußland in den Jahren 1763 bis 1862. – Leipzig, 1993. – 1018 p.
12. Freudental. Libental district Odessa. 1858 census: a joint project of GRHS & AHSGR / edited by D.L. Wahl. – Bismarck, 2000. – 176 p.
13. Борисов В.А. Демография: учебник для вузов / В.А. Борисов. – М., 2003. – 344 с.
14. Альтер Д. Демографический переход и человеческий капитал / Д. Альтер, Г. Кларк / Кембриджская экономическая история Европы Нового и Новейшего времени. – Т. 1: 1700-1870. – М., 2014. – С. 77-115.
15. Соколова Н.Г. Справочник педиатра / Н.Г. Соколова. – М., 2012. – 480 с.
16. Рубакин Н.А. Россия в цифрах: страна, народ, сословия, классы / Н.А. Рубакин. – СПб., 1912. – 216 с.

Чирук С. В. Рождаемость и смертность в лютеранской колонии Фрейденталь. XIX – нач. XX в.

На основе данных метрических книг, посемейных списков и ревизий были определены демографические показатели колонии Фрейденталь. Актуальность изучения демографических показателей лютеранских колоний Южной Украины объясняется возможным отличием условий проживания лютеран в регионе. Автор приходит к выводу, что в XIX в. в колонии прослеживались изменения в продолжительности жизни и суммарном коэффициенте рождаемости, а также продолжительности репродуктивного периода у женщин. Уровень рождаемости и смертности в колонии был ниже, чем в других зафиксированных случаях. Наличие существенных различий в демографических показателях рассмотренных лютеранских колоний указывает на необходимость расширения знаний о демографических данных других колоний региона.

Ключевые слова: историческая демография, метрические книги, рождаемость, смертность, средняя продолжительность жизни, лютеранская колония, Южная Украина.

Czyruk S. V. Fertility and mortality at the Lutheran colony Freudental. XIX – beg. of XX cen.

Demographic indicators of the Freudental colony were determined on the base of parish registers, lists of inhabitants and revision. Fertility, mortality and child mortality rates and their fluctuations at the time were calculated. Age mortality and fertility rates, total fertility rate, life expectancy, chance of death for different age groups were also calculated. Actuality of these data accumulation explained by demographic indicators of other colony at the southern Ukraine (Alexandergilf), which are contrary to European and Russian Empire data. It might be the result of other conditions for Lutherans at the southern Ukraine. Author made the conclusion that life expectancy, total fertility rate and the duration of the reproductive period changed at the second half of XIX cen. in contrast to the first half of the century at the colony.

Keywords: historical demography, parish registers, fertility, mortality, life expectancy, Lutheran colony, southern Ukraine.

УДК 94 (477.7)(=112.2)“185/188”

О. В. Замуруйцев

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПОСЕЛЕНЬ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В 50–80-х РОКАХ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються важливі аспекти внутрішнього життя німецьких і менонітських колоній південного регіону сучасної України в 50-80-х рр. ХІХ століття. Спираючись на відповідний архівний матеріал, автор, на прикладі тогочасних Катеринославської та Таврійської губерній, досліджує найбільш важливі процеси та зміни, які відбувалися в соціально-економічному житті німецькомовного населення того часу й значною мірою визначили його подальші економічні пріоритети та шляхи розвитку. Актуальність обраної теми тісно пов'язана з важливою роллю, яку відіграли німці та меноніти в загальному економічному розвитку цього регіону в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: міноратне право, земельна криза, оброчні статті, “сирітські” кошти, купівля землі, оренда землі, приватне землеволодіння, колоністське землеволодіння.

Розглядаючи питання, пов'язані з соціально-економічним розвитком німецькомовних поселень Півдня України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., неможливо обійти увагою причини, які зумовили цей розвиток.

Уперше ця проблема була порушена окремими дореволюційними авторами, зокрема А. Клаусом, Г. Велициним, В. Постниковим та іншими [1–5]. У наш час окремі її аспекти частково були досліджені деякими вітчизняними науковцями [6–8], які, як правило, розглядали лише загальні питання соціально-економічного розвитку німців і менонітів, залишаючи поза увагою більш детальний аналіз цієї проблеми.

Мета статті – проаналізувати соціально-економічні відносини в німецькомовних анклавах Півдня України в зазначений період і визначити їх роль в подальшому розвитку колоністського землеволодіння в другій половині XIX – на початку XX ст.

Характерною рисою внутрішнього життя численних німецьких і менонітських колоній Півдня України було так зване міноратне право, яке визначалося Законом від 19 березня 1764 р. й регулювало спадкоємні права колоністів. За цим правом передавати свої земельні наділи в спадок можна було лише одному з нащадків. Інші спадкоємці одержували замість землі лише відповідну грошову компенсацію в частках, передбачених законом. Уряд тривалий час не наважувався скасувати ці правила через побоювання підірвати економічну основу німецьких господарств, унаслідок їх можливого швидкого роздрібнення між численними спадкоємцями. Цей же закон передбачав надання права голосу на колоністському зібранні (сході) та несення громадської служби в колоніях лише поселенцям, які вели самостійне господарство [9, арк. 6–7].

Залишившись без землі, колоністи мали орендувати її або йти в найми до більш заможних господарів. Часто землю орендували в місцевого населення. Так, за даними А. Клауса, у середині XIX ст. молочанські німці та меноніти охоче орендували землю на пільгових умовах у ногайців Мелітопольського повіту Таврійської губернії. Це явище було настільки поширене, що на початку 60-х рр. XIX ст. після відходу ногайців до Туреччини, німецькі колоністи опинилися в дуже скрутному економічному становищі [10, с. 22].

Держава час від часу вживала певних заходів, щоб наділити землю безземельних колоністів за рахунок вільних земельних резервів у межах самих колоністських округів. Однак до 60-х рр. XIX ст. ці можливості були майже вичерпані. Саме в цей час у межах колоністських округів, які виникли ще до середини XIX ст., утворюються останні нові поселення. Надалі цей шлях стає безперспективним. Уряд не бажав продовження старої колоністської політики початку століття (коли німецькі переселенці з-за кордону щедро наділялися державними землями) через її економічну невиправданість. За таких умов у колоніях починає швидко зростати кількість безземельних колоністів [11, арк. 43].

Наявність значної кількості безземельних колоністів у багатьох тогочасних поселеннях Півдня підтверджують численні архівні документи. Як приклад, наведемо дані X ревізії 1858 р. за кількома окремими колоніями хортицьких менонітів. Так, із 401 дорослого поселянина колонії Хортиця лише 90 мали земельні ділянки [12, арк. 1–2]. В іншій колонії острова налічувалося 189 колоністів-чоловіків, із яких володіли землею лише 23. У колонії Шенвізе тільки 39 колоністів зі 150 мали землю [13, арк. 1–3].

На цей час, згідно з даними ревізії, близько 36,9% всіх колоністів чоловічої статі Півдня України не мали власних земельних наділів. Проте цей узагальнений середній показник не враховує певні регіональні відмінності в кожній з губерній, де загальна кількість колоністів, які не мали земельного наділу, розосереджувалася по території досить нерівномірно. Найбільш складним було становище в Катеринославській губернії, де більше половини німецького населення (51%) не мало своєї землі. У сусідніх губерніях – Херсонській і Таврійській – ця ситуація була дещо кращою, хоча загальний відсоток поселенців без земельних наділів і тут був доволі високим (32,9% і 32,7% відповідно) [14, с. 22, 25–42].

Наголосимо, що цей процес був тривалим і характеризувався чіткою тенденцією до зростання. Почасті, він затягнувся щонайменше до початку 70-х рр. XIX ст. Так, у пришибських колоніях кількість безземельних господарств поступово зросла з 20 % у 1841 р. до 46 % у 1872 р. від їх загальної кількості [15, с. 72].

Поступове зростання чисельності безземельних зумовлювало посилення соціального напруження, оскільки старе колоністське законодавство обмежувало їх майнове та правове становище.

У листі Опікунського комітету від 7 квітня 1866 р. на ім'я наглядача молочанських колоній Б. Гофмана, зокрема зазначалося, що така ситуація спричинила появу ніби двох окремих класів серед колоністів. Перший становили господарі з повними наділами, а другий – безземельні, так звані “анвоніри”, що мали лише садибу й невелику присадибну земельну ділянку. Напруження між ними зростало. Безземельні колоністи вимагали від колоністських громад надання їм рівних прав із землевласниками, а також проведення зрівнювального перерозподілу земель у колоніях. Вони неодноразово зверталися до уряду з проханням надати їм допомогу в розв'язанні цих питань [16, арк. 10–16].

У нових умовах пореформеної Росії уряд спочатку намагався розв'язати цю проблему без чергових витрат з боку держави, залучивши внутрішні резерви самих колоній. Улітку 1864 р. було прийнято рішення про наділення безземельних менонітів ділянками в 32,5 десятин на родину, за рахунок вівчарних і резервних земель округу.

Для цього в 1865 р. була проведена генеральна перевірка стану земельного фонду молочанських колоній. Комісія, що її проводила, виявила 15. 626 дес. 1381 саж. вільних земель у межах округу. Крім цього, ще 5. 948 дес. 344 саж. земельної площі окремі колонії приховували як “незручні” землі (тобто землі, непридатні для сільського господарства). У зв'язку з цим, Розпорядженням Опікунського комітету на ім'я Молочанського менонітського приказу від 7 квітня 1866 р. за № 2779 приписувалося розподілити незаселені землі, площею в 15. 193 дес. 517 саж. між 1266 менонітами-анвонірами по 12 десятин на родину. Зменшення розмірів ділянок, порівняно з попереднім планом, було пов'язано з великою кількістю безземельних колоністів і обмеженістю вільного земельного фонду округу [17, арк. 37–38].

Іншим листом за № 2870 від 7 квітня 1866 р. передбачалося створення окремої комісії з представників місцевої влади, господарів-колоністів і безземельних для розв'язання цього питання. Комісія, вивчивши матеріали, внесла пропозицію передати безземельним вільні землі на таких умовах:

1. Незаселені землі в однакових частках розподілялися між безземельними округу, а рештки землі передавалися до загального оброчного вигону.

2. Перевага в отриманні землі надавалася анвонірам, за винятком двох таких випадків: якщо вони продали своє майно або втратили своє господарство через лінощі та недбалість. Для розподілу землі створювалася комісія, до складу якої входили по 2 представники від кожного класу населення.

3. Рішення приймалися колегіально, більшістю голосів.

4. Анвоніри, які мали садибу, осілість, а також хазяї дрібних господарств набували повних прав у справах мирського сходу на підставі чинного закону (ст. 20 та 28 Статуту про колонії, частина 2, Т. VII; видання 1857 р.).

5. Порядок використання нових наділів нові господарі визначали самостійно [18, арк. 70–71].

Через те, що наділи були далеко від земель колонії, їх було важко обробляти. Тому місцеві органи влади порушили питання про звуження соляних шляхів, які проходили в межах округу. Це сприяло б наближенню анвонірських ділянок до земель при колоніях, за рахунок використання територій, звільнених від соляних шляхів. Дозвіл на це у вигляді пропозиції Міністерство Державного майна надіслало на ім'я Опікунського Комітету 19 травня 1868 р. (№ 4578) та 11 лютого 1869 р. (№ 550). У додатку № 210 від 11 квітня 1869 р. давалася згода на звуження соляних шляхів округу з 750 до 300 сажнів. Це сталося навесні 1869 р., що вивільнило ще 5. 627 десятин землі, яку передали колоністському відомству [19, арк. 38–39].

Отже, отримавши землю, безземельні молочанських і пришибських колоній утворили нову, досить численну групу власників невеликих (так званих “малих”) ділянок у 12 десятин – “клейнвіртів”. Згодом, у 1881 р. клеїнвірти в менонітів отримали ще по 2,4 десятини на кожен двір за рахунок внутрішніх резервів округу. Але ці та інші одноразові заходи уряду мали, як правило, тимчасовий ефект і не могли кардинально змінити ситуацію.

На ім'я державних установ продовжували надходити численні клопотання з різних колоній півдня України [20, арк. 66–72]. Значна їх частина стосувалася питань про чергове виділення земель для безземельних і малоземельних колоністів, кількість яких знову почала зростати. Так, у листі № 4915 від 9 серпня 1872 р. 250 родин безземельних молочанських менонітів просили виділити їм земельні ділянки в розмірі 12 десятин на родину, за рахунок земель, перетворених на оброчну статтю. Аналогічне прохання надійшло 30 травня 1873 р. від тисячі менонітських родин Гнадельфельдської і Гальбштадської волостей. Ще в одному подібному клопотанні від 2 травня 1873 р. меноніти поселення Ней-Гальбштадт у складі 26 родин, які володіли 206 десятинами землі (по 8 десятин на родину), а також 18 безземельних родин цієї колонії зверталися з проханням про виділення їм земельних ділянок по 32,5 десятини з земель оброчної частини округу [21, арк. 19–24].

Однак позиція уряду в цих питаннях поступово змінювалася. Стара колоністська політика, яка передбачала розв'язання цієї проблеми зусиллями держави та її коштом, у нових умовах капіталістичного розвитку країни економічно себе не виправдовувала, і, крім того, ставала зовсім не популярною серед значних верств російського суспільства. Новий курс уряду був спрямований на те, щоб проблеми малоземельних у німецьких колоніях розв'язувалися насамперед самими колоністськими громадами (тобто самими німцями та менонітами).

Наприкінці 60-х–на початку 70-х рр. XIX ст. важливим кроком у цьому напрямі стало перетворення вівчарних і запасних земель у колоністських округах на так звані оброчні статті. Цими землями, які раніше використовувалися для випасу худоби, спільно володіли всі колонії одного округу. У зв'язку з тим, що в той час значення скотарства в економіці всього регіону значно знизилася, землі для випасу поступово переорієнтовували на реалізацію нових функцій. Відтепер їх могли орендувати всі охочі за відповідну платню. Зібрані так кошти мали йти на придбання землі для своїх безземельних колоністів і облаштування їх на нових місцях. Фактично йшлося про створення певного постійно діючого механізму збирання значних коштів для розв'язання проблеми безземелля. Такі оброчні землі мали всі більш-менш великі колоністські округи (з 1871 р. – волості). Наприклад, Гальбштадська та Гнадельфельдська волості володіли 11.743 десятинами, Пришибська та Ейгенфельдська волості – 6.505 десятинами, Хортицька волость – 2.985 десятинами. Використання оброчних земель надало німецьким колоністам відчутню перевагу в економічній сфері та сприяло збільшенню й розширенню німецького землеволодіння не тільки в південному регіоні України, а й у інших районах Російської імперії. Проте далеко не всі колоністи спочатку підтримували таку політику, тому вони неодноразово зверталися до відповідних державних установ з проханням розподілити ці землі між безземельними поселенцями колоній. Через це уряд часто вдавався до прямого тиску, намагаючись змусити колоністів використовувати оброчні ділянки лише за їх безпосереднім призначенням [22, арк. 75].

Так, наприклад, наприкінці 60-х рр. XIX ст. уряд фактично зобов'язав заможних господарів-землевласників молочанських колоній придбати за власні кошти 18.000 десятин землі для 600 безземельних сімей свого округу. Натомість їм передавалися в суспільну власність 6.395 десятин вівчарної землі з її рухомим і нерухомим майном. До такого майна належали: 9.000 овець, будинки, а також грошові капітали в сумі 6.184 крб., які зберігалися в Одеському банку і 122.493 крб. 18 коп., які мали надходити впродовж 10 років від 100 сімей колоністів, що переїхали за рік до цього до Катеринославської губернії за рахунок округу. Купівля землі мала обійтися приблизно в 370–380 тис. крб., відповідно загальна вартість компенсації становила 386.452 крб. Господарі, які не мали можливості внести всю грошову суму одразу,

могли сплачувати її частинами. Для цього вони використовували капітали Одеського банку, кошти від продажу частини овець – 15 тисяч голів вартістю по 3 крб. за 1 голову – разом 15.000 крб. і споруд при вівчарних землях (5.000 крб.), а також щорічні виплати по 12.249 крб., що мали надходити впродовж 10 років від тих колоністів, що переїхали до Катеринославської губернії (загалом 122.493 крб.). З цієї ж метою колоністів округу зобов'язували перетворити 4.000 десятин землі й 36.365 десятин вівчарної землі на оброчну статтю, відповідно до якої землі належало здавати в оренду за ціною 5 крб. за 1 десятину на рік, що давало ще 20.000 крб. прибутку. Якщо коштів не вистачало, дозволялося розширювати площу оброчних земель до 4.500 десятин. Наприкінці офіційного листа (№ 1181) на ім'я доглядача молочанських колоній, що надійшов від Опікунського комітету, у якому розглядалася ця справа, особливо наголошувалося на двох важливих моментах, а саме: а) цілковита справедливність ситуації, коли заможні господарі-землевласники мали піклуватися про своїх безземельних односельців і купувати для них землю; б) необхідність й надалі використовувати кошти від оренди оброчних земель виключно з метою купівлі земель для збіднілих колоністів [23, арк. 72–75].

Ще одним важливим джерелом мобілізації коштів для купівлі землі стала досить розвинена система колоністських банків, які акумулювали значні грошові суми, зокрема за рахунок поширеної у колоністів системи страхування майна й так званих "сирітських" коштів. Останні батьки клали в банк під проценти для своїх неповнолітніх спадкоємців. Розміри цих сум були досить значними. Наприкінці 80-х рр. XIX ст. в окремих повітах Катеринославської губернії розміри страхових сум, наприклад, становили: у Катеринославському повіті – 340.426 крб., у Маріупольському повіті – 74.669 крб., у Новомосковському повіті – 7.452 крб. До того ж, слід додати кошти окремих, так званих сирітських кас. Так, у Хортицькій волості на 01.04.1888 р. їх сума становила 235.854 крб. 80 коп. [24, с. 145–146].

У 60-х роках XIX ст. уряд скасував міноратне право, яким встановлювався порядок наслідування землі в німецьких колоніях, вніс це питання в межі загального російського законодавства. Останнє передбачало вільний розподіл землі між усіма нащадками. Теоретично це давало можливість унаслідок роздрібнення великого колоністського землеволодіння хоча б на певний час зменшити гостроту нестачі землі в колоністському середовищі. Однак у реальному житті цей процес був дуже повільним. Фактично всі дореволюційні дослідники, які вивчали це питання, наголошували на тому, що німці й меноніти намагалися вберегти від роздрібнення свої стандартні ділянки й допускали це лише у виняткових ситуаціях.

Водночас зазначимо, що відмова від міноратного права й розвиток приватної власності на землю прискорили німецьку колонізацію, чому сприяло збільшення відтоку переселенців із німецьких колоній на нові землі. Значну їх частину, крім безземельних, відтепер становили господарі так званих "малих ділянок", площею 12-14 десятин, які часто були економічно нерентабельними. Переселенці продавали їх заможнішим господарям. Це посилювало тенденції поступової концентрації землі в межах колонії в руках окремих заможних колоністів. Уже у 80-х роках в німецьких округах було чимало випадків, коли окремі господарства водночас володіли кількома наділами. Однак колоністські громади намагалися будь-що обмежити цей процес. Так, наприклад, на початку 90-х років меноніти прийняли рішення, згідно з яким колоністи не мали права одночасно володіти більше ніж двома повними наділами в межах своїх округів. Це також спонукало частину заможних колоністів купувати землю в інших районах, де б вони мали можливість розвивати своє приватне землеволодіння [25, с. 11].

Загалом, уже з середини 80-х років XIX ст. загальна кількість безземельних колоністів у німецьких колоніях Півдня України значно зменшилася (у пришибських і молочанських поселеннях, наприклад, до 18-20% від загальної кількості господарств) і ця тенденція збереглася й надалі [26, с. 111, 116–119; 27, с. 10, 14–15].

Отже, як переконуюємося, основою соціально-економічної кризи, яка охопила німецькомовні поселення Півдня України в середині XIX ст., стало посилення невідповідності між чинним на той час колоністським законодавством, яке регулювало соціально-економічне життя, і новими умовами життя колоністів у пореформений період. Швидке зростання кількості безземельних поселенців, що мали обмежений майновий і правовий статус, призвело до загострення соціальної напруги.

Окремі заходи уряду, спрямовані на розв'язання цього питання, носили тимчасовий характер і не могли кардинально змінити загальну ситуацію. Фактично це означало, що проблему безземелля, яка значно загострилася в німецькомовних поселеннях у той час, мусили розв'язувати самі колоністські громади. Опинившись у такій ситуації, німці та меноніти вже у 60-70 рр. XIX ст. створили досить ефективну систему накопичення значних коштів для регулярної купівлі землі й розвинену систему колоністських банків. Це надавало їм значну економічну та фінансову перевагу, порівняно з іншими соціальними верстами населення Російської імперії та сприяло швидкому зростанню їхнього землеволодіння, що дало змогу вже в другій половині 70-х – на початку 80-х рр. XIX ст. подолати в цілому внутрішню кризу й стабілізувати загальну соціально-економічну ситуацію у своїх колоніях.

Джерела та література

1. Бондарь Ю. М. Менониты / Ю. М. Бондарь. – Пг., 1915. – 252 с.
2. Велицин Г. А. Немцы в России / Г. А. Велицин. – СПб.: Изд. Русского вестника, 1893. – 282 с.
3. Клаус А. Наши колонии / А. Клаус. – СПб.: Тип. В. В. Нусвольта, 1869. – 455 с.
4. Линдеман К. Э. Прекращение землевладения и землевладение поселая-собственников: Указы 2 февраля – 13 февраля 1915 г. и 10, 15 июля и 19 августа 1916 г. и их влияние на экономическое состояние Южной России / К. Э. Линдеман. – М., 1917. – 384 с.
5. Крестьянское хозяйство в Мелитопольском уезде. Составители К. Вернер и С. Харизоменов. – Ч. 1. – Отд. 1. – М., 1887. – 128+131+51 с.

6. Белікова М. В. Менонітські колонії півдня України (1789-1917 рр.): дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Белікова Марина Володимирівна. – Запоріжжя, 2004. – 257 с.
7. Захарченко Т. К. Соціокультурний розвиток німецьких і менонітських колоній Північного Приазов'я (XIX – початок XX ст.): дис...канд. іст. наук. 07.00.02 / Захарченко Таїса Костянтинівна. – Дніпропетровськ, 2005. – 225 с.
8. Карагодин А. Н. Земельные проблемы немецкой колонизации на юге Украины (XVIII–XIX ст.) / А. Н. Карагодин, А. Н. Кокошинский // Культурологічний вісник. – 1996. – Вип. 3. – С. 5–13.
9. ДААРК (Державний архів автономної республіки Крим). – Ф. 44. – Оп 1. – Спр. 2014. – 38 арк.
10. Клаус А. Наши колонии / А. Клаус. – СПб.: Тип. В. В. Нусвольта, 1869. – 455 с.
11. ДААРК. – Ф. 44. – Оп 1. – Спр. 501. – 46 арк.
12. ДАДО (Державний архів Дніпропетровської області). – Ф. 654. – Оп. 1. – Спр. 5. – 8 арк.
13. ДАДО. – Ф. 654. – Оп. 1. – Спр. 6. – 169 арк.
14. Клаус А. Наши колонии / А. Клаус. – СПб.: Тип. В. В. Нусвольта, 1869. – 455 с.
15. Крестьянское хозяйство в Мелитопольском уезде. Составители К. Вернер и С. Харизоменов. – Ч. 1. – Отд. 1. – М., 1887. – 128+131+51 с.
16. ДААРК. – Ф. 44. – Оп 1. – Спр. 1720. – 17 арк.
17. ДААРК. – Ф. 41. – Оп 1. – Спр. 16210. – 90 арк.
18. ДААРК. – Ф. 41. – Оп 1. – Спр. 16210. – 90 арк.
19. ДААРК. – Ф. 41. – Оп 1. – Спр. 16210. – 90 арк.
20. ДААРК. – Ф. 44. – Оп 1. – Спр. 1164. – 82 арк.
21. ДААРК. – Ф. 44. – Оп 1. – Спр. 1888. – 25 арк.
22. ДААРК. – Ф. 41. – Оп 1. – Спр. 16210. – 90 арк.
23. ДААРК. – Ф. 41. – Оп 1. – Спр. 16210. – 90 арк.
24. Велицин Г. А. Немцы в России / Г. А. Велицин. – СПб.: Изд. Русского вестника, 1893. – 282 с.
25. Постников В. Е. Южнорусское крестьянское хозяйство / В. Е. Постников. – М., 1891. – 391 с.
26. Сборник на основной статистике. Подворная перепись Бердянского узда. Выпуск. 1. – Симферополь: Статистическое Бюро Таврической губернии, 1909. – 1143 с.
27. Сборник по текущей статистике за 1887-1889 гг. – Симферополь: Издание Таврической губернской земской управы, 1888. – 230 с.

Замуруйцев А. В. Особенности социально-экономического развития немецкоязычных поселений Южного региона Украины в 50–80-х годах XIX века.

В статье рассматриваются важные аспекты внутренней жизни немецких и менонитских колоний южного региона современной Украины в 50–80-х гг. XIX века. Опираясь на соответствующий архивный материал, автор, на примере тогдашних Екатеринославской и Таврической губерний, анализирует наиболее важные процессы и изменения, которые происходили в социально-экономической жизни немецкоязычного населения того времени и в значительной степени определили её дальнейшие экономические приоритеты и пути развития. Актуальность выбранной темы тесно связана с важной ролью, которую сыграли немцы и меннониты в общем экономическом развитии этого региона во второй половине XIX – в начале XX столетия.

Ключевые слова: миноратное право, земельный кризис, оброчные статьи, “сиротские” средства, покупка земли, аренда земли, частное землевладение, колонистское землевладение.

Zamuruitsev A. V. Social and economic development peculiarities of the German-speaking settlements in the South of Ukraine in the fifties-eighties of the 19th century.

Important aspects of the German and Mennonite colonies home life in the southern region of modern Ukraine in the fifties-eighties of the 19th century are shown in the article. Basing himself upon the appropriate archival material, the author, using Katerynoslav and Tavriia provinces of that time as an example, investigates the most important processes and changes which took place in the German-speaking population social and economic life then and, to a great extent, determined their further economic priorities and ways of development. The urgency of the chosen subject matter is tightly connected with the important role, played by the Germans and Mennonites in general economic development of this region in the second half of the 19th century up to the beginning of 20th century.

Keywords: minor right, land crisis, quitrent articles, “orphan” means of life, land purchasing, lease of land, private landowning, settler landowning.

УДК 94(477.41):255“17/20”

М. В. Казаков

ЧОРНОБИЛЬСЬКЕ БРАТСТВО (КІНЕЦЬ XVII – ПОЧАТОК XX ст.)

У статті реконструйовано історію цехового братства містечка Чорнобиль, яка відображена в найбільшій кількості джерел серед подібних традиційних братств Київської губернії. Етапи історії цього братства наочно демонструють еволюцію українських братств загалом. Автор дослідив вплив на цю еволюцію боротьби конфесій, зміни державних кордонів та соціально-економічного розвитку. Фактичним завершенням цієї еволюції для Чорнобильського братства стало його перетворення на поховальне у 1870-х рр. Автор з'ясовує причини та значення цієї трансформації, можливі подальші перспективи братства та його реальну долю на початку XX ст.

Ключові слова: братство, цех, православ'я, уніатство, місцева самоорганізація, Володимир Антонович, поховальний обряд, інкорпорація, модернізація.